

پاک و ہند سے شائع ہونے والے اردو شخصی خاکے

☆ راشد اشرف

تمہید:

خاکہ نگاری کی تاریخ کے بارے میں خاطر غزنوی لکھتے ہیں ’اردو میں خاکہ نگاری کی روایت ہمیں قدیم تذکروں میں ملتی ہے۔ پرانے تذکرہ نگار شعرا کے بارے میں عام طور پر چند گنی چنی سطر میں لکھا کرتے تھے۔ اردو کے تذکرے فارسی زبان میں ہی ہوا کرتے تھے۔ اس لحاظ سے اردو کے قدیم ترین تذکروں میں خواجہ خاں حمید اور نگ آبادی کا تذکرہ گلشن گفتار اور افضل بیگ کا کشال کا تحفہ الشعراء قابل ذکر ہیں۔ تذکرہ نگاری کی تاریخ میں ۱۱۶۵ء ایک نہایت اہم سال ہے۔ اس سال میر نے اپنا مشہور و معروف تذکرہ نکات الشعراء تالیف کیا تھا۔‘

بقول خاطر غزنوی، اردو زبان میں پہلی مرتبہ پور خاکہ نگاری تاریخ ادب کی بسوٹ کتاب آب حیات کی صورت میں ملتی ہے۔ اگر چنانچہ سے پہلے انشاء اللہ خاں انشاء کی دریائے لطافت میں بھی خاکہ نگاری کے بعض لطیف پہلوؤں کی جھلک ملتی ہے۔

خاطر غزنوی نے جدید دور کی خاکہ نگاری کے آغاز کا سال ۱۹۴۶ء کو قرار دیا ہے۔ جبکہ ۱۹۳۹ء میں چراغ حسن حسرت کی مردم دیدہ شائع ہو چکی تھی جو خاکہ نگاری کی صنف میں ایک انتہائی اہم مقام رکھتی ہے۔ اسی طرح ۱۹۴۱ء میں سید عابد حسین نے آل انڈیا ریڈیو سے نشر ہونے والے گیارہ ریڈیائی خاکوں پر مشتمل کتاب کیا خوب آدمی تہا شائع کی تھی اور اس کے دو برس بعد ۱۹۴۳ء میں بشیر احمد ہاشمی نے گفت و شنید کے نام سے ایک مجموعہ مرتب کیا تھا۔ اس سے قبل فرحت اللہ بیگ نے نذیر احمد کی کہانی اور دلی کا ایک یادگار مشاعرہ میں اور رشید احمد صدیقی نے اپنی کتاب گنج ہائے گمراہ ماہیہ میں فن خاکہ نگاری کو ایک نمایاں مقام عطا کیا تھا۔ جون ۱۹۴۶ء میں پروفیسر شجاع احمد خاں زبیر نے علی گڑھ یونیورسٹی سے اردو میں قلمی خاکے کے عنوان سے ایم اے کا مقالہ تحریر کیا تھا۔ بعد ازاں اس صنف ادب میں پاک و ہند چند ایک مقالے لکھے گئے لیکن

سچ تو یہ ہے کہ ابھی اس میدان میں تحقیقی کام کی بہت گنجائش باقی ہے۔

پروفیسر افتخار اجمل شاہین کے بقول ”اب تک لوگ سوانح عمری، شخصیات نگاری، سیرت نگاری، یادداشتوں اور مرتع نگاری کو خاکہ نگاری کے ذیل میں شمار کرتے ہیں۔ ہم خاکہ کی مختصر تعریف یوں کر سکتے ہیں کہ یہ وہ مختصر مضمون ہے جس میں خاکہ نگار اپنے مطلوبہ خاکہ (شخصیت) کے تمام خدو خال نمایاں نہیں کرتا بلکہ مخصوص الفاظ اور مخصوص انداز میں اس شخصیت کے ان ہی خدو خال کی تصویر پیش کرتا ہے جس سے اس کے مخصوص اور مطلوبہ ظاہری اور باطنی نقوش موثر انداز میں ابھر کر سامنے آجائیں۔“

پروفیسر شاہین کی بیان کردہ اس کڑی تعریف کو کسوٹی مان کر شخصی خاکوں کے مجموعوں کو پرکھا جائے تو بہت کم مجموعے ایسے ہوں گے جو اس تعریف پر پورا اتریں گے۔ ایسے مثالیں بھی ہیں جن مجموعوں میں خاکہ نگار نے اپنی ذات کو بھی نہایت تفصیل سے پیش کیا ہے اور خاکہ سے زیادہ ان میں سوانحی عنصر نمایاں ہو چلا ہے۔

راقم الحرف کی نظر میں اگر شخصی خاکوں کے دس بہترین مجموعوں کا انتخاب کیا جائے تو اس میں مردم دیدہ (چراغ حسن حسرت)، کیا قافلہ جاتا ہے (نصر اللہ خاں)، کارواں (عزیز ملک)، گنجینہ گوہر (شاہد احمد دہلوی)، گنجے فرشتے (منٹو)، وے صورتیں الہی (مالک رام)، گنج ہائے گروان مایہ (رشید احمد صدیقی)، یاران کہن (عبدالحمید سالک)، یاران نجد (مقبول جہانگیر)، مت سہل ہمیں جانو (انور ظہیر خان) جیسی کتابوں کو شامل کیا جاسکتا ہے۔ ان کے علاوہ ڈاکٹر اسلم فرنی کی شخصی خاکوں پر کئی عمدہ کتابیں موجود ہیں۔ مظفر علی سیدی کی کتاب سرگم، شخصی خاکوں میں ایک اہم اضافہ ہے۔ ۲۰۱۱ میں ممبئی فلمی صنعت سے وابستہ جاوید صدیقی اپنی بے حد دلچسپ کتاب روشندان کے ذریعے ایک مستند خاکہ نگاری حیثیت سے سامنے آئے ہیں۔ صادق نسیم مرحوم نے روشنی چراغوں کی کے عنوان سے شخصی خاکوں کی ایک نہایت دلچسپ و یادگار کتاب تحریر کی تھی۔ آل احمد سرور نے صادق نسیم کے انداز تحریر کو بیدار ذہن، بیدار نظر اور شگفتہ اور چارچا ہوا اسلوب قرار دیا تھا۔

اسی طرح اخلاق احمد دہلوی، احمد بشیر، حمید اختر، رفعت سروش، سید مقصود زاہدی، فارغ بخاری، صہبا لکھنوی، عبادت بریلوی، کشمیری لال زاکر، محمد طفیل، ڈاکٹر محمد ایوب قادری، شورش کاشمیری، وزیر آغا، آغا ناصر، لطف اللہ خان، باقر مہدی، مظہر محمود شیرانی، تابش دہلوی اور اے حمید کے تحریر کردہ شخصی خاکوں کے مجموعے بھی فن خاکہ نگاری کی آبرو کہلائے جانے کے مستحق ہیں۔

افسوس کہ لوگوں کی اکثریت اس اہم صنف ادب سے متعلق کئی اہم کتابوں کے ناموں سے ناواقف ہے۔ ایسی ہی ایک کتاب مقبول جہانگیر کی یاران نجد ہے جو بلاشبہ شخصی خاکوں کی ایک زندہ کتاب کہلائے جانے کی مستحق ہے جس کی اشاعت ثانی وقت کی ضرورت ہے۔ کسے معلوم تھا کہ خوفناک کہانیوں، شکاریات اور مہم جوئی پر مبنی داستانوں کے مولف و مترجم مقبول جہانگیر اپنے ہمراہ یادوں کا ایک بڑا اٹھائے چلتے تھے، جو قلم اٹھائیں گے تو اس طور کہ قارئین کے سامنے ایک عہد زریں کو گویا حیات نو بخش کر پیش کر دیں گے۔

مقصود زاہدی کی یادوں کے سائے، ایم اے عثمانی کی بستی بستی روشن تھی، انیس شاہ جیلانی کی آدمی غنیمت ہے، طلیل قدوائی کی چند اکابر، چند معاصر (حصہ اول و دوم)، بنگن ناتھ آزاد کی آنکھیں تو ستیاں ہیں، حافظ

لدھیانوی کی متاع گم گشتہ و متاع بے بہا، فارغ بخاری کے مجموعے البم اور دوسرا البم، تالش دہلوی کی دید و باز دید، ڈاکٹر اعجاز حسین کی ملک ادب کے شہزادے، تہرپوش کے مجموعے اور ڈاکٹر عبدالسلام خورشید کی وے صورتیں الہی بھی ایسی ہی چند یادگار کتابیں ہیں جن کو دوبارہ شائع ہونا چاہیے۔ اس ضمن میں ایک حیرت انگیز کتاب کا تذکرہ کرتا چلوں۔ یہ شیخ عبدالشکور کی سبزہ بیگانہ ہے جو ستر کی دہائی کے اواخر میں شائع ہوئی تھی۔ کتاب کیا ہے، ایک تاریخ ہے۔ مصنف کپورتھلہ کی ریاست میں ملازم تھے اور تقسیم ہند کے بعد لاہور منتقل ہو گئے تھے۔ شیخ عبدالشکور نے ایک ہنگامہ خیز زندگی گزاری، کئی اہم باتوں کے راوی رہے، بڑے بڑوں کی آنکھیں دیکھیں اور ایک موقع پر کمری مشتاق احمد یوسفی کی فرمائش پر سبزہ بیگانہ لکھی۔ یہ کتاب بیک وقت ان کی یادداشتوں کا مجموعہ بھی ہے اور خاکوں و تذکروں کا مجموعہ بھی کہلایا جاسکتا ہے۔ پیر کرم شاہ اور گوہر جان کے جیسے خاکے اس کتاب میں ہیں، ویسے شاید ہی کہیں دیکھنے میں آئے ہوں۔ اسی طرح ایک ایسے خاکے کا تذکرہ جو اپنی مثال آپ ہے۔ یہ فارغ بخاری کا تحریر کردہ مدیر افکار صہبا لکھنوی کا خاکہ ہے۔ لکھنے والا صوبہ سرحد (سابق) کا باسی تھا اور کمال یہ ہے کہ مذکورہ خاکے کو پڑھ کر یوں محسوس ہوتا ہے جیسے کراچی ہی کے کسی باشندے نے یہ خاکہ لکھا ہے۔ زبان کی چاشنی کے کیا ہی کہنے۔ لطف کی بات یہ ہے کہ اس خاکے کا انداز تحریر کچھ یوں ہے کہ صہبا لکھنوی سے ملاقات پر فارغ بخاری نے ان کی تمام گفتگو کو انہی کے انداز میں پیش کر دیا ہے۔ خاکہ نگاری کی یہ ایک انوکھی مثال ہے، ایک ایسا تجربہ ہے جو صد فیصد کامیاب رہا اور ایک زندہ و جاوید خاکہ تخلیق پا گیا۔

راقم الحروف نے حال ہی میں شخصی خاکوں کی ایک زندہ و جاوید کتاب نھر اللہ خاں مرحوم کی کیا قافلہ جاتا ہے کی اشاعت ثانی کی ایک عاجزانہ سی کوشش کی تھی جو خوش قسمتی سے بار آور ثابت ہوئی اور نتیجتاً خاں صاحب کے فرزند جناب نجم الحسنین نے ایک ملاقات میں اس کی اجازت دے ڈالی۔ راقم یہ بتاتے ہوئے خوشی محسوس کر رہا ہے کہ مذکورہ کتاب عنقریب ڈاکٹر نگار سجاد ظہیر کے موثر اشاعتی ادارے قرطاس سے شائع ہوگی۔

زیر نظر فہرست پاکستان اور ہندوستان سے شائع ہونے والے شخصی خاکوں کے مجموعوں پر مشتمل ہے۔ الایام کے گزشتہ شمارے میں راقم کی مرتب کردہ خودنوشت آپ بیتیوں کی فہرست شائع ہو چکی ہے۔ شخصی خاکوں کے کئی ایسے مجموعے ہیں جو بلا خوف و تردید یادداشتوں کے زمرے میں آتے ہیں لیکن آپ بیتیوں کی فہرست میں انہیں شامل کرنے سے گریز کیا گیا تھا۔ محض اس لیے کہ خودنوشتوں کی فہرست میں کسی بھی قسم کے ابہام سے بچا جاسکے۔ اسی طرح چند خودنوشتیں بھی ایسی ہیں جن میں معقول تعداد میں شخصی خاکے موجود ہیں مثلاً یادوں کئی ہرات (جوش بلخ آبادی)، یادوں کا جشن (کنور مہندرنگہ بیدی سحر)، منزلیں گورد کے مانند (خلیق ابراہیم خلیق)، اوراق پریشاں (فیروز الدین احمد) وغیرہ۔ ایسی کتابوں کو بھی زیر نظر فہرست کا حصہ نہیں بنایا گیا ہے۔ زیر نظر فہرست میں چند کتابیں ایسی ہیں جو مشاہیر ادب کے انٹرویوز پر مبنی ہیں مگر انہیں بھی فہرست کا حصہ بنایا گیا ہے۔ مثلاً مکالمہ، حرف من و تو، دلچسپ ملاقاتیں، ہم کلامیاں، دید بان، انداز گفتگو، اور خیالات۔

راقم کی جانب سے شخصی خاکوں کی اس فہرست میں سے چند اہم کتابوں کو اسکرانیمڈ نامی ویب سائٹ پر شامل کیا گیا ہے۔ تمام کتابوں تک براہ راست رسائی کے لیے scribd کا لینک کارآمد ہوگا:

امید ہے کہ زیر نظر فہرست ان لوگوں کے لیے کارآمد ثابت ہوگی جو موجودہ اور آنے والے وقت میں شخصی خاکوں کی صنف میں تحقیقی نوعیت کے کام سرانجام دینے کا ارادہ رکھتے ہیں۔

الایام جیسے معیاری تحقیقی مجلے میں اس فہرست کی اشاعت کے لیے راقم ڈاکٹر نگار سجاد ظہیر کا خصوصی شکر گزار ہے۔ فہرست میں درج ناموں کو یکجا کرنے میں راقم الحروف نے اپنے نجی کتب خانے کے علاوہ مختلف ذرائع سے مدد حاصل کی ہے۔ مشفق خواجہ مرحوم کے کتب خانے کے علاوہ جریدہ انشاء حیدرآباد میں شائع ہوئی جناب ضیاء اللہ کھوکھر کی فہرست سے مدد لی گئی ہے۔ اس کے علاوہ راقم کے محترم دوست شاہد حنائی صاحب کی مدد بھی شامل حال رہی۔ کتب خانہ مشفق خواجہ کے منتظم محترم دوست ناصر جاوید کے بے مثال تعاون پر راقم ان کا از حد شکر گزار ہے۔ علی گڑھ سے پروفیسر اطہر صدیقی اور کھام گاؤں، مہاراشٹر سے محترم دوست محمد انیس الدین نے کئی اہم کتابیں ارسال کیں۔ ملتان سے پروفیسر خادم علی ہاشمی نے اور جدہ سے سید احمد صاحب نے مدد فرمائی۔ دلی سے نذکشور کریم صاحب نے معلومات فراہم کیں۔ لاہور سے پروفیسر امجد علی شاکر کا تعاون شامل حال رہا۔

یہ ایک حقیقت ہے کہ اس نوعیت کے کاموں میں ہمیشہ کہیں نہ کہیں کمی یقیناً رہ جاتی ہے۔ راقم نے اپنی جانب سے پوری کوشش کی ہے کہ اس کام کا مناسب طریقے اور درست سمت میں آغاز کیا جائے۔ قارئین سے یہی درخواست ہے کہ اگر ان کے علم میں پاک و ہند سے شائع ہونے والے شخصی خاکوں کے ایسے مجموعوں کے نام ہوں جو زیر نظر فہرست میں شامل ہونے سے رہ گئے ہوں تو راقم کے ای میل پتے پر آگاہ فرمائیں۔

وضاحت:

- ☆ جن کتابوں کے ناموں کے سامنے ☆ لگا ہے اس کا مطلب ہے کہ مذکورہ کتاب کے ناشر یا سنہ اشاعت کے بارے میں معلومات درکار ہیں۔
- ☆ فہرست، مصنفین کے لحاظ سے الف بائی ترتیب میں ہے۔
- ☆ مصنف کے اصل نام کا اعتبار کیا گیا ہے۔ عہدے، القاب یا دیگر سابقوں لاحقوں کے حوالے سے مصنف کو تلاش نہ کیا جائے۔

نمبر شمار	مصنف	تصنیف	اشاعتی تفصیلات
۱	آزاد رشیدی	اچھا تو جناب ہیں!	عادل کتاب گھر، پرانا سکھر، (سنہ ندارد)
۲	آسی ضیائی رام پوری	یادیں کچھ کرداروں کی	ملک بک ڈپو، لاہور، ۱۹۹۷
۳	آصف فرخی	حرف من و تو	نفیس اکیڈمی، کراچی، ۱۹۸۹

مسعود سہیل نے لاہور سے شائع کی، ۲۰۱۱	پراگندہ طبع لوگ	آغا سہیل	۴
سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۰	گمشدہ لوگ	آغا ناصر	۵
مکتبہ دانیال، کراچی۔ (سندھ ندر)	بیادِ صحبت نازک خیالاں	آفتاب احمد	۶
اردو سندھی ادبی فاؤنڈیشن، کراچی۔ ۱۹۹۴	کون اختر حامد خان	آفاق صدیقی	۷
اردو قبیلہ، تھانے، ممبئی۔ ۱۹۹۷	نایاب ہیں ہم	آوارہ سلطان پوری	۸
الہدیر پبلی کیشنز، لاہور۔ (سندھ ندر)	شخصیات	ابوالاعلیٰ مودودی	۹
مکتبہ نیار اہی، کراچی۔ ۲۰۱۳	دے صورتیں الہی	ابوالاتیاز عرس مسلم	۱۰
فیروز سنز، لاہور، ۱۹۸۹	یہ لوگ بھی غضب تھے	ابوالخیر کشتی، سید محمد	۱۱
ہمدرد فاؤنڈیشن۔ ۱۹۹۷	اُجھلے لوگ	ابوالخیر کشتی، سید محمد	۱۲
الفیصل، لاہور۔ مئی ۲۰۱۰	عہد ساز لوگ	ابوالفضل صدیقی	۱۳
شجاع پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۸۰	راہِ سراب کے تہا مسافر	احراز نقوی	۱۴
گورا پبلشرز، لاہور، ۱۹۹۶	جو ملے تھے راستے میں	احمد بشیر	۱۵
دوست پبلی کیشنز، اسلام آباد۔ ۲۰۰۵	ملاقاتوں کے بعد	احمد سلیم	۱۶
ورڈز آف ورڈز، لاہور۔ مئی ۱۹۹۲	باقر صاحب	احمد عقیل روبی	۱۷
ورڈز آف ورڈز، لاہور۔ مئی ۱۹۹۴	مجھے تو حیران کر گیا وہ	احمد عقیل روبی	۱۸
الحمد پبلی کیشنز، لاہور۔ جنوری ۱۹۹۵	کھرے کھوٹے	احمد عقیل روبی	۱۹
اساطیر، لاہور۔ ۲۰۰۲	میرے ہم سفر (حصہ اول)	احمد ندیم قاسمی	۲۰
سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۷	میرے ہم قدم	احمد ندیم قاسمی	۲۱
گندھارا ہندکو بورڈ، پشاور۔ مارچ ۲۰۰۵	دیاردل	احمد نواز سلیم قریشی	۲۲
ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس۔ دہلی۔ ۲۰۰۷	دل کے قریب رہتے ہیں	احمد یوسف	۲۳
نہر پبلشرز، اسلام آباد۔ ۱۹۸۶	سارنگ	اختر امامان	۲۴
مقبول اکیڈمی، لاہور، ۱۹۹۲	ہری گھاس سرخ گلاب	اختر جمال	۲۵
بزمِ ارباب سخن پاکستان، کراچی۔ ۱۹۸۴	چند خاکے	اختر حامد خان	۲۶
سٹی پریس، کراچی۔ ۱۹۹۹	نئے خاکے	اختر حامد خان	۲۷
اردو سندھی فاؤنڈیشن، کراچی۔ ۲۰۰۵	چند بزرگ	اختر حامد خان	۲۸
القلم پبلی کیشنز، ہرمی پور۔ ۱۹۹۹	نمک پارے	اختر نواز خان	۲۹

۳۰	اخلاق احمد	نقوش تابندہ	ایجوکیشنل بک ہاؤس، علی گڑھ۔ ۲۰۰۴
۳۱	اخلاق احمد دہلوی	اور پھر یہاں اپنا	اردو مرکز لاہور، ۱۹۵۷
۳۲	اخلاق احمد دہلوی	میرابیاں	مکتبہ عالیہ، لاہور۔ ۱۹۹۵
۳۳	اسد فیض	دید بان	ہم عصر پبلی کیشنز، ملتان۔ ۱۹۹۹
۳۴	اسلم فرخی	گلدستہ احباب	مکتبہ دانیال، کراچی۔ اگست ۱۹۹۴
۳۵	اسلم فرخی	نظام رنگ	احسن مطبوعات، کراچی۔ ۱۹۹۸
۳۶	اسلم فرخی	آنگن میں ستارے	شہر زاد، کراچی۔ جنوری ۲۰۰۱
۳۷	اسلم فرخی	لال سبز کیوتوں کی چھتری	شہر زاد، کراچی۔ ۲۰۰۵
۳۸	اسلم فرخی و آصف فرخی	بزم شاہد	شہر زاد، کراچی، ۲۰۰۹
۳۹	اسلم فرخی	سات آسمان	شہر زاد، کراچی۔ ۲۰۱۱
۴۰	اسلوب احمد انصاری	آئینہ خانے میں	یونیورسل بک ہاؤس، علی گڑھ، ۲۰۰۴
۴۱	اشرف صوبھی دہلوی	دلی کی چند عجیب ہستیاں	مکتبہ صوبھی لاہور۔ ۱۹۶۳
۴۲	اشرف صوبھی دہلوی	بزم صوبھی	شہر زاد، کراچی، ۲۰۰۸
۴۳	اشرف صوبھی دہلوی	غبار کارواں	مکتبہ دانیال، کراچی۔ (سنہ ندارد)
۴۴	اشرف عطاء	کچھ شکستہ داستانیں کچھ پریشاں تذکرے	آتش فشاں، لاہور۔ ستمبر ۱۹۹۴
۴۵	اشفاق احمد ورک	خاکہ گری	اکادمی بازیافت، کراچی۔ دسمبر ۲۰۰۲
۴۶	اشفاق احمد ورک	قلمی دشمنی	علم و عرفان، پبلیشرز، لاہور۔ جنوری ۲۰۰۳
۴۷	اشفاق احمد ورک	خود ستایاں	کتاب سرائے، لاہور۔ ۲۰۰۵
۴۸	اشفاق احمد ورک	خاکہ مستی	کتاب سرائے، لاہور۔ ۲۰۰۹
۴۹	اشفاق احمد ورک	ذاتیات	کتاب سرائے، لاہور۔ ☆
۵۰	اشفاق حسین	سرور رفتہ	حیدر آباد دکن۔ ۱۹۷۸
۵۱	اطہر رضوی	چہرے باتیں یادیں لوگ	اکادمی بازیافت، کراچی۔ جنوری ۲۰۰۸
۵۲	اعتبار ساجد	ایمر جنسی وارڈ	مکتبہ القریٰ اردو بازار لاہور۔ ۱۹۹۶
۵۳	اعجاز حسین	ملک ادب کے شہزادے	کارواں پبلیشر، الہ آباد۔ ۱۹۵۴
۵۴	اعجاز رضوی	کلوز اپ	الحمد پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۹۶
۵۵	اقبال شفیق	تلاش منزل	آواز اشاعت گھر، لاہور۔ ۱۹۹۷

۵۶	اکبر جمیدی	قد آدم	بٹر پبلشرز، اسلام آباد۔ ۱۹۹۳
۵۷	اکبر جمیدی	چھوٹی دنیا بڑے لوگ	بٹر پبلشرز، اسلام آباد۔ ۱۹۹۹
۵۸	الطاف حسین قریشی	ادبی مکالمے	لاہور، ۱۹۸۶
۵۹	امجد علی شاکر	چند معتبر حوالے	سنگت پبلشرز، لاہور۔ ۲۰۰۶
۶۰	امجد علی شاکر	مسند	سانجھ پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۱۳
۶۱	امراؤ طارق	دھنک کے باقی ماندہ رنگ	سیپ پبلی کیشنز، کراچی۔ ۱۹۹۳
۶۲	امراؤ طارق	تاروں پہ لکھے نام	قرطاس، کراچی، مارچ ۲۰۰۱
۶۳	امیر حسین چمن	میری یادگار ملاقاتیں	جنوری ۲۰۰۰
۶۴	انوار احمد	یادگار زمانہ ہیں جو لوگ	مثال پبلشرز، فیصل آباد۔ نومبر ۲۰۰۸
۶۵	انور جمال	پراگندہ طبع لوگ	نیکن بکس، ملتان، ۱۹۹۴
۶۶	انور سدید	محترم چہرے	نفیس اکیڈمی، کراچی۔ ۱۹۸۹
۶۷	انور سدید	قلم کے لوگ	ملتبہ فکر و خیال، لاہور۔ ۱۹۹۸
۶۸	انور سدید	ادیبان رفتہ	کلاسک، لاہور۔ نومبر ۲۰۰۵
۶۹	انور ظہیر خان	مت سہل ہمیں جانو	فضلی سنز، کراچی۔ مارچ ۱۹۹۹
۷۰	انیس قدوائی	اب جن کے دیکھنے کو	مکتبہ جامعہ ملیٹنڈ، نئی دہلی، اپریل ۱۹۸۰
۷۱	انیس ہاشمی	دیوانے لوگ	عوامی جمہوریت پبلی کیشنز، لاہور
۷۲	ایس جی جیلانی	پندرہ گورنر پندرہ کہانیاں	فرٹیکر پوسٹ پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۹۳
۷۳	ایم اے عثمانی	بستی بستی روشن تھی	مکتبہ میری لاہوری لاہور۔ ۱۹۸۹
۷۴	اے حمید	سنگ دوست	جودت پبلی کیشنز لاہور۔ ۱۹۸۳
۷۵	اے حمید	چاند چہرے	مکتبہ القریش، لاہور۔ ۱۹۹۵
۷۶	باقر مہدی	نیم رخ	اظہار پبلی کیشنز، ممبئی ممبئی۔ ۲۰۰۵
۷۷	برج پریمی	کشمیر کے مضامین	دیپ پبلی کیشنز، سری نگر۔ ۱۹۸۹
۷۸	بشیر احمد ہاشمی	گفت و شنید	۱۹۴۳ ☆
۷۹	بشیر سبفی	خاک رنگاری۔ فن و تنقید	نذیر سنز پبلشرز، لاہور۔ ۱۹۹۳
۸۰	بیدار ملک	یارانِ مکتب	پاکستان اسٹڈی سنٹر پنجاب یونیورسٹی لاہور۔ ۱۹۸۶
۸۱	پردانہ رولوی	ہو بہ ہو	مالویہ نگر، دہلی۔ ۱۹۹۰

سوسائٹی پبلشرز، لاہور۔ (سنہ ندارد)	جھروکے	پیروز بخت قاضی	۸۲
حیات اکیڈمی، کراچی۔ ۱۹۹۰	دید باز دید	تاج دہلوی	۸۳
اکادمی ادبیات پاکستان، اسلام آباد ۲۰۰۸	شاہد احمد دہلوی شخصیت اور فن	تاج بیگم فرخی	۸۴
الحمد پبلی کیشنز، لاہور۔ اگست ۱۹۹۲	دلچسپ ملاقاتیں	تنویر ظہور	۸۵
بیکن بکس، ملتان۔ ۲۰۰۳	بیس نامور ادبی شخصیات	جاوید اختر بھٹی	۸۶
سٹی پریس بک، کراچی۔ ۲۰۱۲	روشن دان	جاوید صدیقی	۸۷
مکتبہ انوار، دہلی۔ ۱۹۴۱	یاد رفتگان	جگر بیلیوی	۸۸
مکتبہ عالیہ، لاہور۔ ۱۹۸۲	آنکھیں ترستیاں ہیں	جگن ناتھ آزاد	۸۹
کریسنٹ ہاؤس پبلیکیشنز، جموں۔ ۲۰۰۳	اپنی محفل اپنے دوست	جگن ناتھ آزاد	۹۰
ادارہ نگارش و مطبوعات، کراچی۔ ۱۹۷۷	چند اکابر، چند معاصر	جلیل قدوائی	۹۱
راس مسعود سوسائٹی، کراچی۔ ۱۹۹۳	چند اکابر، چند اور معاصر	جلیل قدوائی	۹۲
عمیر پبلشرز، لاہور۔ جولائی ۱۹۹۷	نایاب لمحے	جسمل احمد عدیل	۹۳
پاکستان رائٹرز کوآپریٹو سوسائٹی، لاہور۔ ۲۰۰۳	بس اک گوشہ بساط	جسمل الدین عالی	۹۴
مکتبہ دانیال، کراچی۔ ۲۰۰۲	رفقہ حیات	جسمل زبیری	۹۵
شیوا اکیڈمی، کراچی۔ (سنہ ندارد)	مقدمہ سحر و ساحری	جسمل نظر	۹۶
خدا بخش لائبریری، پٹنہ۔ ۱۹۹۱	شخصیات اور واقعات	جنید احمد	۹۷
تعمیر انسانیت، لاہور۔ ۱۹۹۲	بہار کے پہلے پھول	جیلانی بی اے	۹۸
پیس پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۱۲	نرالیے لوگ	جیون خان	۹۹
دارالاشاعت پنجاب لاہور۔ ۱۹۳۹	مردم دیدہ	چراغ حسن حسرت	۱۰۰
قرطاس، فیصل آباد۔ اپریل ۱۹۸۵	متاع گم گشتہ	حافظ لدھیانوی	۱۰۱
بیت الاواب، فیصل آباد۔ ۱۹۸۵	متاع بے بہا	حافظ لدھیانوی	۱۰۲
مکتبہ احیائے دین، لاہور۔ ۱۹۹۳	مسافران راہ وفا۔ حصہ اول	حافظ محمد ادریس	۱۰۳
ماڈرن پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۱۹۹۵	اردو کے چند نامور ادیب اور شاعر	حامد اللہ ندوی	۱۰۴
ماڈرن پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۱۹۹۸	انجمن کے چند روشن چراغ	حامد اللہ ندوی	۱۰۵
سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۹۸	بس اک گوشہ بساط	حجاب امتیاز علی	۱۰۶
ولہ اکیڈمی حیدرآباد دکن۔ ستمبر ۱۹۷۴	انجمن	حسن الدین احمد	۱۰۷

۱۰۸	حسن الدین احمد	محفل	دلا اکیڈمی حیدرآباد دکن۔ فروری ۱۹۸۲
۱۰۹	حسن الدین احمد	بزم	وفاقی گورنمنٹ اردو کالج کراچی۔ ۱۹۸۳
۱۱۰	حسن رضوی	ہم کلامیاں	سنگ میل، لاہور۔ ۱۹۹۰
۱۱۱	حسن رضوی	خیالات	گورا پبلشرز، لاہور۔ ۱۹۹۶
۱۱۲	حسن رضوی	انداز گفتگو	سنگ میل، لاہور۔ ۱۹۹۸
۱۱۳	حفیظ نعمانی	بجھ دیوں کی قطار	دوست پبلی کیشنز، بکھنو۔ ۲۰۱۰
۱۱۴	حمایت علی شاعر	کھلتے کنول سے لوگ	مارچ ۲۰۰۹
۱۱۵	حمید اختر	احوال دوستاں	ماورا پبلشرز، لاہور۔ جنوری ۱۹۸۸
۱۱۶	حمید اختر	آشائیاں کیا کیا	جنگ پبلشرز، لاہور۔ اگست ۱۹۹۴
۱۱۷	حمیدہ اختر حسین رائے پوری	نایاب ہیں ہم	مکتبہ دانیال، کراچی۔ ۱۹۹۸
۱۱۸	حمیدہ اختر حسین رائے پوری	چہرے مہرے	مکتبہ دانیال، کراچی۔ ۲۰۰۳
۱۱۹	حیدر قریشی	میری محبتیں	نایاب پبلی کیشنز، رحیم یار خان۔ ۱۹۹۶
۱۲۰	خادم علی ہاشمی	یادیں	مصنف نے ملتان سے شائع کی۔ ۲۰۱۱
۱۲۱	خاطر غزنوی	ایک کمرہ	سنڈ کیٹ آف رائٹرز (پاکستان)، پشاور۔ ۲۰۰۱
۱۲۲	خالد اطہر	زندہ لوگ	شیخ عبدالصمد سندھی اکیڈمی، حیدرآباد۔ ۱۹۸۹
۱۲۳	خالد عرفان	بڑے لوگ۔ منظوم خاکے	پاکستان نیوز رائٹرز فورم نیویارک۔ ۲۰۰۳
۱۲۴	خالد یوسف	ارڈنگ	کفایت اکیڈمی، کراچی۔ فروری ۲۰۰۵
۱۲۵	خواجہ احمد عباس	سونے چاندی کے بت	الحمر پبلشنگ اسلام آباد۔ اکتوبر ۲۰۰۱
۱۲۶	خواجہ احمد فاروقی	یاد یار مہرباں	گلستاں پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۱۹۷۵
۱۲۷	خواجہ افتخار	دس پھول، ایک کاشا	خواجہ پبلشرز، لاہور۔ فروری ۱۹۸۵
۱۲۸	خواجہ جمیل احمد	چند یادیں	اردو اکیڈمی سندھ، کراچی۔ ۱۹۷۷
۱۲۹	خواجہ حسن نظامی	خواجہ حسن نظامی خاکے اور خاکہ نگاری	پورب اکادمی اسلام آباد۔ جون ۲۰۰۷
۱۳۰	خواجہ محمد عبدالحمید	یاد و نشان	ٹیا محل، دہلی۔ ۱۹۴۱
۱۳۱	خورشید احمد گیلانی	رہنک زمانہ لوگ	خورشید گیلانی ٹرسٹ، لاہور۔ ۲۰۰۲
۱۳۲	خورشید برنی	راہ گزر	پاک چین۔ ۱۹۸۶
۱۳۳	خوشتر گراہی	بیسویں صدی کے تیر و نشتر	بیسویں صدی، دہلی۔ ۱۹۷۴

۱۳۴	خوشنونت سنگھ	اچھے لوگ برے لوگ	مکتبہ شعر و ادب، لاہور۔ (سندھ ناردر)
۱۳۵	داؤد رہبر	پراگندہ طبع لوگ	سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۰
۱۳۶	وورا آفریدی	ذکر خواہاں	اردور لیرسج اکاڈمی، رام پور۔ ۱۹۸۷
۱۳۷	ذکی عثمانی	خدا و خال	عارف پبلی کیشنز۔ ۲۰۰۴
۱۳۸	رحیم الدین کمال	چندار باب کمال	مکتبہ جامعہ، دہلی۔ ۱۹۹۹
۱۳۹	رحیم گل	پورٹریٹ	راہب بک ہاؤس، لاہور۔ ۱۹۹۲
۱۴۰	رحیم گل	خدا و خال	راہب بک ہاؤس، لاہور۔ ۱۹۹۲
۱۴۱	رشید احمد صدیقی	گنج ہائے گراں مایہ	مکتبہ وائیل و کراچی۔ ۱۹۹۱
۱۴۲	رشید احمد صدیقی	ہم نفسان رفتہ	آئینہ ادب لاہور۔ (سندھ ناردر)
۱۴۳	رشید الدین شہباز رشید	ذکر رفتگاں	ہمایوں گمر، حیدرآباد دکن۔ ۱۹۸۸
۱۴۴	رشید جمال	اس پار جو ستارے ہوئے	لوح ادب پبلی کیشنز، کراچی۔ ۲۰۰۱
۱۴۵	رشید طالب اکبر آبادی	چہرے	گوشہ تعریف ناتھ کراچی۔ جون ۱۹۹۸
۱۴۶	رضاعلی عابدی	جانے پہچانے لوگ	مکتبہ وائیل، کراچی۔ فروری ۲۰۰۴
۱۴۷	رضاشامی	جہاں تک دیکھا	فرینڈز پبلی کیشنز لندن۔ ۲۰۰۶
۱۴۸	رضوان احمد فاروقی	تانا بانا فکروں کا (تذکرے)	مصنف نے لکھنؤ سے شائع کی ۲۰۱۱
۱۴۹	رضوان احمد فاروقی	لکھنؤ کچھ ماضی کچھ حال (تذکرے)	مصنف نے لکھنؤ سے شائع کی ۲۰۱۲
۱۵۰	رضیہ فصیح احمد	گل دستے اور گل دائرے	رنگ ادب پبلی کیشنز، کراچی۔ مارچ ۲۰۱۳
۱۵۱	رفعت سروش	نقوش رفتہ	مصنف نے دہلی سے شائع کی۔ ۱۹۸۳
۱۵۲	رفیق ڈوگر	چالیس چہرے	عقاب پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۷۷
۱۵۳	رفیق ڈوگر	چہرے مہرے	جنگ پبلشرز، لاہور۔ ۲۰۰۰
۱۵۴	رکیس احمد جعفری	ویدوشنید	رکیس احمد جعفری اکیڈمی، کراچی۔ ۱۹۸۷
۱۵۵	رکیس احمد صدانی	جھولی میں ہیرے موتی	فضلی سنز، کراچی۔ ۲۰۱۲
۱۵۶	زاہد حسین زاہد	اسٹوڈیو، اسٹیڈیم اور پارلیمنٹ	پرائم ٹائم پبلی کیشنز، لاہور۔ (سندھ ناردر)
۱۵۷	زخمی کانپوری	پری چہرے	☆
۱۵۸	سحاب قزلباش	میرا کوئی ماضی نہیں	فضلی سنز، کراچی۔ ۱۹۹۵
۱۵۹	سحاب قزلباش	روشن چہرے	اشارات پبلی کیشنز، کراچی۔ مارچ ۲۰۰۲

نقوش اردو بازار لاہور۔ دسمبر ۱۹۹۹	جو بچے ہیں سنگ	سرفراز اقبال	۱۶۰
انجمن ترقی اردو، ہند، دہلی۔ ۱۹۸۹	یہ لوگ	سری نواس لاہوٹی	۱۶۱
مکتبہ اردو ادب، لاہور۔ ۱۹۸۳	لاڈلا سیکر	سعادت حسن منٹو	۱۶۲
انجمن کیشن پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۲۰۰۷	کلیات منٹو (منٹو کے خاکے)	سعادت حسن منٹو	۱۶۳
مکتبہ شعر و ادب، لاہور۔ (سنہ ندارد)	سجے غفر شے	سعادت حسن منٹو	۱۶۴
دارالنور، لاہور۔ ۲۰۱۳	اعتراف	سعید اکرم	۱۶۵
استغارہ، اسلام آباد۔ ۱۹۹۹	خاکی خاکے	سلمان باسط	۱۶۶
سنگ میل پبلی کیشنز لاہور۔ ۲۰۰۹	ورن جھروکہ	سلیم اختر	۱۶۷
مکتبہ جدید، دہلی۔ ۲۰۰۳	بزم چراغان	سلیمان اطہر جاوید	۱۶۸
☆ ۱۹۸۱	پرانے چراغ	سید ابوالحسن علی ندوی	۱۶۹
انجمن کیشن پبلشنگ ہاؤس، دہلی ۲۰۱۳	مکالمہ	سید احمد قادری	۱۷۰
اکیڈمی آف انجمن کیشن ریسرچ، کراچی۔ ۱۹۶۳	راہی اور راہ نما	سید الطاف علی بریلوی	۱۷۱
آل پاکستان انجمن کیشن کانفرنس، کراچی۔ ۱۹۶۹	چند محسن چند دوست	سید الطاف علی بریلوی	۱۷۲
پبلک آرٹ پریس، پشاور۔ ۲۰۰۳	چتراں والا کٹورہ	سید امجد حسین	۱۷۳
حیرت شملوی اکادمی، محمد آباد۔ ۱۹۸۳	آدی آدمی انتر	سید انیس شاہ جیلانی	۱۷۴
مبارک اردو لائبریری، صادق آباد۔ ۱۹۹۳	آدی غنیمت ہے	سید انیس شاہ جیلانی	۱۷۵
۱۹۷۳	بیاض مبارک	سید زار حسین زیدی	۱۷۶
مکتبہ جامعہ، دہلی۔ ۱۹۸۱	بزم رفتگان۔ جلد اول	سید صباح الدین عبدالرحمن	۱۷۷
دارالمصنفین اعظم گڑھ۔ ۱۹۸۱	بزم رفتگان۔ جلد دوم	سید صباح الدین عبدالرحمن	۱۷۸
نیرنگ خیال پبلیکیشنز، راولپنڈی۔ ۱۹۸۶	کتابی چہرے	سید ضمیر جعفری	۱۷۹
مکتبہ جامعہ، دہلی۔ ۲۰۰۳	کیا خوب آدمی تھا	سید عابد حسین	۱۸۰
شاہ منزل، دیوبند، سہارنپور۔ (سنہ ندارد)	یادگار زمانہ ہیں یہ لوگ	سید محمد ازر شاہ قیصر	۱۸۱
بھونر پوکھر، آزاد پریس، پٹنہ۔ ۱۹۵۲	بہار کے نو چراغ	سید محمد حسین	۱۸۲
دائرہ اردو، گنیا، بہار۔ ۱۹۸۰	نمودہ سستی	سید محمد حسین	۱۸۳
کوہ نور پبلی کیشنز، لاہور۔ ۱۹۶۸	تائندہ و پائندہ	سید محمد قاسم نوروی	۱۸۴
مدھیہ پریش اردو اکادمی، بھوپال۔ ۱۹۸۳	شخصیات	سید محمود الحسینی	۱۸۵

۱۸۶	سید معراج نیر زیدی	پیک بسیرے	الوقار پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۸
۱۸۷	سید معین الرحمن	محببتیں ہی محبتیں	الوقار پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۳
۱۸۸	سید معین الرحمن	چند عزیز اور حفظ شخصیتیں	الوقار پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۵
۱۸۹	سید مقصود زاہدی	یادوں کے سائے	کاروان ادب ملتان۔ ۱۹۷۶
۱۹۰	سید نجم الدین نقوی	منتخب سوانح اور خاکے	انوار بک ڈپو، لکھنؤ۔ ۱۹۸۵
۱۹۱	سید نظیر حسین زیدی	شخصیات و مباحث	مکتبہ مسعود، کراچی۔ ۱۹۸۳
۱۹۲	سید نظیر حسین زیدی	نقش لا زوال	مکتبہ مسعود، کراچی ☆
۱۹۳	سیدہ انیس فاطمہ	ان کبھی کہانیاں	آل پاکستان ایجوکیشنل کانفرنس، کراچی۔ ۱۹۷۰
۱۹۴	سیدہ انیس فاطمہ	یادیں اور خاکے	آل پاکستان ایجوکیشنل کانفرنس، کراچی۔ ۱۹۸۶
۱۹۵	سیدہ طیبہ بیگم	ابر نیساں	رفیق پرنٹنگ پریس، حیدرآباد دکن۔ ۱۹۸۳
۱۹۶	سید یوسف بخاری	یارانِ رفتہ	مکتبہ اسلوب، کراچی۔ ۱۹۸۷
۱۹۷	شاہد حسین شاکر	تری یادوں کے نقوش	سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۱۱
۱۹۸	شاہد احمد دہلوی	اجڑا دیار	مکتبہ دانیاں، کراچی۔ ۱۹۶۷
۱۹۹	شاہد احمد دہلوی	بزمِ خوش نفساں	مکتبہ اسلوب، کراچی۔ ۱۹۸۵
۲۰۰	شاہد احمد دہلوی	گنجینہ گوہر	مکتبہ اسلوب، کراچی۔ ۱۹۹۶
۲۰۱	شاہد احمد دہلوی	طاقِ نسیاں	اردو اکادمی، بہاولپور۔ ۱۹۹۹
۲۰۲	شاہد احمد دہلوی	چند ادبی شخصیتیں	مکتبہ جدید، نئی دہلی۔ ۲۰۰۳
۲۰۳	شاہد حسانی	خاکے	ماہنامہ سپونٹک، لاہور۔ جون ۲۰۰۰
۲۰۴	شاہد حسانی	چہرہ نما	اکادمی بازیافت، کراچی۔ ستمبر ۲۰۰۱
۲۰۵	شاہد حسانی	بقلم خود	کلاسک، لاہور۔ مئی ۲۰۰۷
۲۰۶	شاہد حسانی	فروزاں فروزاں عالم	کلاسک، لاہور۔ ۲۰۱۱
۲۰۷	شاہد نقوی	بیدار شعائیں	ارتقا مطبوعات، کراچی۔ اکتوبر ۲۰۰۲
۲۰۸	شاہدہ بخاری	یہ پیارے لوگ	شاہد پبلی کیشنز، کوئٹہ۔ ۲۰۰۶
۲۰۹	شاہجی الحق فاروقی	بیدار دل لوگ	اکادمی بازیافت، کراچی۔ مئی ۲۰۰۳
۲۱۰	شبلیہ شکیل	تقریب کچھ تو	سنگ میل، لاہور۔ ۲۰۰۳
۲۱۱	شریف الدین عظیم آبادی	جراشیم ادب	کراچی۔ ۱۹۸۸

۲۱۲	شعیب دودو	حکایات چوں چٹاں	بک ہوم، لاہور۔ ۲۰۰۸
۲۱۳	ش فرخ	وہ جا رہا ہے کوئی	سنگ میل، لاہور۔ ۱۹۹۲
۲۱۴	شفیع عقیل	ادب اور ادبی مکالے	اکادمی باذیافت، کراچی۔ ۲۰۰۲
۲۱۵	شفیع عقیل	مکالے اور محاکے	ادبستان پبلشرز، لاہور۔ (سندھ اردو)
۲۱۶	شفیع ہدم	دل دوستاں سلامت	مجید بک ڈپو، جھنگ۔ مارچ ۲۰۰۰
۲۱۷	شفیع ہدم	حال احوال	مثال پبلشرز، فیصل آباد۔ نومبر ۲۰۰۸
۲۱۸	شیم حنفی	آزادی کے بعد وہلی میں اردو خاکہ	اردو اکادمی۔ دہلی۔ فروری ۱۹۹۰
۲۱۹	شیم حنفی	ہم نفسوں کی بزم میں	مکتبہ جامعہ، دہلی۔ ۲۰۰۶
۲۲۰	شیم حیدر ترمذی	میں اور میرے	کاروان ادب، ملتان۔ ۲۰۰۳
۲۲۱	شورش کاشمیری	چہرے	مکتبہ ماحول، کراچی۔ ۱۹۶۵
۲۲۲	شورش کاشمیری	قلمی چہرے	مجلس یادگار شورش پاکستان کراچی۔ ۱۹۹۹
۲۲۳	شور صہبائی	حرف برہنہ	ارتقا، مطبوعات، کراچی۔ مئی ۲۰۰۳
۲۲۴	شوکت تھانوی	شیش محل	اردو بک اسٹال، لاہور۔ ۱۹۴۳
۲۲۵	شوکت تھانوی	قاعدہ بے قاعدہ	ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ (سندھ اردو)
۲۲۶	شوکت ہاشمی	یہ پری چہرہ لوگ	رحمت پبلشنگ ایجنسی، کراچی۔ ۱۹۵۶
۲۲۷	شیخ عبدالشکور	سبزہ بریگانہ	جاوید عزیز نے کراچی سے شائع کی (سندھ اردو)
۲۲۸	شیر بہادر خان پنی	دیدہ و شنیدہ	والثفاء، ایبٹ آباد۔ (سندھ اردو)
۲۲۹	صابر لوہی	بھلایا نہ جائے گا	مکتبہ روشن خیال، لاہور۔ اپریل ۲۰۱۰
۲۳۰	صادق الخیری	آسمان کیسے کیسے	شہناز بک کلب، کراچی۔ اکتوبر ۱۹۸۱
۲۳۱	صادق الخیری	نایاب ہیں ہم	شہناز بک کلب، کراچی۔ جون ۱۹۸۳
۲۳۲	صادق الخیری	گنجینہ گوہر کھلا	شہناز بک کلب، کراچی۔ اپریل ۱۹۸۵
۲۳۳	صادق نسیم	روشنی چراغوں کی	عکاس پبلی کیشنز، اسلام آباد۔ جون ۲۰۰۳
۲۳۴	صالحہ عابد حسین	جانے والوں کی یاد آتی ہے	مکتبہ جامعہ، دہلی۔ ستمبر ۱۹۷۲
۲۳۵	صالحہ عابد حسین	بزم دانشوراں	ہر بانہ اردو اکیڈمی، فرید آباد۔ ۱۹۸۷
۲۳۶	صدیق علی مرزا	کیسے کیسے لوگ	بیت الحکمت، لاہور۔ ۲۰۱۱
۲۳۷	صفورا خیری	شہر ہنرمنداں	ایڈوانس انجینئرنگ ایسوسی ایشن، کراچی۔ ۲۰۰۱

اردو اکادمی، دہلی۔ ۱۹۸۰	دلی والے۔ جلد اول	صلاح الدین	۲۳۸
اردو اکادمی، دہلی۔ ۱۹۸۸	دلی والے۔ جلد دوم	صلاح الدین	۲۳۹
اردو اکادمی، دہلی۔ ۲۰۰۴	دلی والے۔ جلد سوم	صلاح الدین	۲۴۰
اردو اکادمی، دہلی۔ ۲۰۰۷	دلی والے۔ جلد چہارم	صلاح الدین	۲۴۱
انجمن ایپلٹنگ، اسلام آباد۔ جون ۲۰۰۴	آئینہ خانے میں	صہبا لکھنوی	۲۴۲
بک کارنز، جہلم۔ (سنندارو)	اڑتے خاکے	ضمیر جعفری	۲۴۳
ناشر کا نام درج نہیں۔ دسمبر ۱۹۹۱	چھیڑ خانیاں	ضیاء الحق قاسمی	۲۴۴
ادارہ علم فن، کراچی۔ ۲۰۰۰	عظمت رفتہ	ضیاء الدین احمد برنی	۲۴۵
مکتبہ القریش، لاہور۔ اپریل ۱۹۹۱	ممتاز ادیبوں کے منتخب خاکے	ضیاء ساجد	۲۴۶
مکتبہ القریش، لاہور۔ ۱۹۹۲	منتخب مشہور شخصیات خاکے	ضیاء ساجد	۲۴۷
دوست پبلی کیشنز، اسلام آباد۔ ۲۰۱۴	کوئے دلبران	طاہر مسعود	۲۴۸
ادارہ علم فن پاکستان، پشاور۔ ۱۹۸۹	سب دوست ہمارے	ظہور احمد اعوان	۲۴۹
ادارہ علم فن پاکستان، پشاور۔ جنوری ۱۹۹۵	حساب دوستان	ظہور احمد اعوان	۲۵۰
ادارہ علم فن، پشاور۔ فروری ۱۹۹۵	سیاسی چہرے	ظہور احمد اعوان	۲۵۱
ادارہ علم فن، پشاور۔ ۱۹۹۹	چہرہ بہ چہرہ	ظہور احمد اعوان	۲۵۲
الوقار پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۳	سر دلبران	ظہور احمد اعوان	۲۵۳
نیا دور پبلی کیشنز حیدرآباد سندھ، ۱۹۸۳	اب بھی زندہ ہیں	ظہیر احمد	۲۵۴
علی گنج بکسٹو۔ ۲۰۰۴	کھلی کتاب	عابد سہیل	۲۵۵
مدھیہ پرنٹرز اردو اکادمی، بھوپال۔ ۱۹۹۵	ذکر جمیل	عارف جمیل	۲۵۶
سنگ میل پبلی کیشنز لاہور۔ ۱۹۹۲	چند یادیں چند تاثرات۔ حصہ اول	عاشق حسین بنا لوی	۲۵۷
ناشر: میر واجد علی، لاہور۔ ۱۹۸۵	چند یادیں چند تاثرات۔ حصہ دوم	عاشق حسین بنا لوی	۲۵۸
حیدر پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۰۳	صورت گر	عاصم اعجاز	۲۶۹
جنگ پبلی کیشنز۔ اگست ۱۹۹۲	دوسرا آدمی	عاصم بٹ	۲۶۰
سرحد اردو ایڈمی، ایبٹ آباد۔ ۱۹۹۴	آشنائیاں کیسی؟	عالم زیب ظفر	۲۶۱
مکتبہ ظہیر کراچی۔ ۱۹۹۴	رفیق دل نگاران	عالیہ امام	۲۶۲
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ ۱۹۷۹	آوارگان عشق	عبادت بریلوی	۲۶۳

ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ ۱۹۷۹	رہ نوردان شوق	عبادت بریلوی	۲۶۳
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ جون۔ ۱۹۸۵	جلوہ ہائے صدرنگ	عبادت بریلوی	۲۶۵
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ اگست۔ ۱۹۸۹	بلاکشان محبت	عبادت بریلوی	۲۶۶
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ ۱۹۹۰	آہوان صحرا	عبادت بریلوی	۲۶۷
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ جون۔ ۱۹۹۰	غزلان رعنا	عبادت بریلوی	۲۶۸
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ ۱۹۹۱	شجر ہائے سایہ دار	عبادت بریلوی	۲۶۹
ادارہ ادب و تنقید، لاہور۔ اکتوبر۔ ۱۹۹۸	باران دیرینہ	عبادت بریلوی	۲۷۰
ادبیات ادارہ اردو، حیدرآباد دکن۔ ۱۹۵۵	راہ راور کارواں	عبدالحفیظ قسطل	۲۷۱
اردو اکیڈمی سندھ کراچی۔ ۱۹۶۹	چند ہم عصر	عبدالحق، مولوی	۲۷۲
عالمی ادارہ اشاعتِ علوم اسلامیہ، ملتان۔ ۱۹۸۰	چند نازق قابل فراموش شخصیات	عبدالرحمن خان	۲۷۳
عبدالحق اکیڈمی حیدرآباد دکن۔ ۱۹۳۶	یادایام	عبدالرزاق کانپوری	۲۷۴
تشکیل برادرز، لاہور۔ ۱۹۷۲	ہو جائیں نہ مبہم تیری تصویر کے خاکے	عبدالسبحان بسوی	۲۷۵
قومی کتب خانہ، لاہور۔ دسمبر۔ ۱۹۷۶	وے صورتیں الہی	عبدالسلام خورشید	۲۷۶
مکتبہ جامعہ، نئی دہلی۔ ستمبر۔ ۱۹۸۹	چند تصویر بتاں	عبدالسلام قدوائی ندوی	۲۷۷
مرکز ادب، ملتان۔ اپریل۔ ۱۹۷۵	عزیز ان محترم	عبدالعزیز بلوچ	۲۷۸
بزم تخلیق ادب پاکستان، کراچی۔ ۱۹۹۷	وہ آئیں گھر میں ہمارے	عبدالقوی ضیاء (علیگ)	۲۷۹
مجلس نشریات اسلام، کراچی۔ (سنہ ندارد)	معاصرین	عبدالماجد دریا بادی	۲۸۰
مطبوعات چٹان، لاہور۔ ۱۹۵۵	یاران کہن	عبدالمجید سالک	۲۸۱
شعبہ تصنیف و تالیف و ترجمہ، جامعہ کراچی۔ ۲۰۰۳	افکار و حوادث	عبدالمجید سالک	۲۸۲
یادگار پبلشرز حیدرآباد، سندھ۔ اکتوبر۔ ۱۹۹۹	کیسے کیسے لوگ	عزیز انصاری	۲۸۳
غالب پبلشرز، لاہور۔ اگست۔ ۱۹۸۲	عطائے	عطاء الحق قاسمی	۲۸۴
شفیق پبلی کیشنز چوک گڑھی شاہولا، لاہور۔ ۱۹۹۷	مزید گنجے فرشتے	عطاء الحق قاسمی	۲۸۵
مولانا آزاد اکیڈمی، دہلی۔ ۱۹۹۳	نقوش خاطر	عطاء الرحمن قاسمی	۲۸۶
مصنف نے بہاولپور سے شائع کی۔ ۱۹۹۶	ندیمان جمال	عطاء اللہ اعوان	۲۸۷
نواز سنز، لاہور۔ ☆	چغلیاں	عطاء اللہ عالی	۲۸۸
فروع ادب اکادمی، گوجرانوالہ۔ ۱۹۹۶	یادوں کے زخم	عطاء حسین کلیم	۲۹۹

۱۹۸۷	مکتبہ میری لائبریری، لاہور۔	صورت گراں عصر	عطش درانی	۲۹۰
۲۰۰۸	پورب اکادمی اسلام آباد۔ مئی	انٹا سین	عطش درانی	۲۹۱
۲۰۰۶	ایجوکیشنل پبلسنگ ہاؤس، نئی دہلی۔	تاثرات	عطیہ خان	۲۹۲
۱۹۹۷	دلی۔	دلی حرف حرف چہرے	عظیم اختر	۲۹۳
۱۹۹۰	اٹرپرڈیش اردو اکادمی، لکھنؤ۔	ہم قبیلہ	علی جواد زیدی	۲۹۴
۱۹۹۳	پاکستان بکس اینڈ لٹریچر سائونڈز، لاہور۔	بھگوا بھیس	علی معین	۲۹۵
۲۰۰۱	البلال اکیڈمی، کراچی۔ جون	اپنے نگارخانے میں	عمران الارشد	۲۹۶
۱۹۶۸	ادارہ عارض، دہلی۔	عکس و شخص	عنوان چشتی	۲۹۷
۱۹۸۵	مصنف نے حیدرآباد دکن سے شائع کی۔	خاکے	عوض سعید	۲۹۸
۱۹۹۱	دیری ناگ پبلشر، میرپور، آزاد کشمیر۔	رورود	غلام حسین اظہر	۳۰۹
۲۰۰۲	معیاری پبلی کیشنز، دہلی۔	دیار خوش نفساں	غلام رضوی گردش	۳۰۰
	اردو پبلشر، لکھنؤ۔ (سنہ ندارد)	پراگندہ طبع لوگ	غلام رضوی گردش	۳۰۱
۲۰۱۳	کلاسک، لاہور۔ مئی	سرخاب کے پد	غلام فرید بھٹہ	۳۰۲
۱۹۹۳	گاباسنز، کراچی۔	طوبی لبم	غلام مصطفیٰ خاں	۳۰۳
۱۹۷۸	فنون پبلشرز، لاہور۔	الم	فارغ بخاری	۳۰۴
۱۹۸۲	آئینہ ادب، لاہور۔	دوسرا الم	فارغ بخاری	۳۰۵
۱۹۸۹	مصنف نے حیدرآباد دکن سے شائع کی۔	یادش بخیر	فاطمہ عالم علی	۳۰۶
	انارکلی کتاب گھر لاہور۔ (سنہ ندارد)	مضامین فرحت (جلد اول)	فرحت اللہ بیگ	۳۰۷
۱۹۹۱	برکت محل، لکھنؤ۔	بھلائے نہ بنے	فرزانہ اعجاز	۳۰۸
۱۹۹۱	مجلس اشاعت ادب، نئی دہلی۔	ضلع بجزور کے جواہر	فرقان احمد صدیقی	۳۰۹
۱۹۹۳	پروگریسو بکس، لاہور۔	ادبیات و شخصیات	فرمان فتح پوری	۳۱۰
۱۹۸۰	رائٹرز ایسوسی ایشن آف پاکستان، لاہور۔	وہ اور میں	فضل الرحمن نعیم	۳۱۱
۲۰۰۹	فلکشن ہاؤس، لاہور۔	منڈلی	قاضی جاوید	۳۱۲
۱۹۷۷	انیس اکیڈمی، بنگلور۔ اکتوبر	نفوس برگزیدہ	قاضی محمد انیس الحق	۳۱۳
۱۹۹۰	مکتبہ الہام، بہاول پور۔	چلتے بچتے سورج	قدرت اللہ شہزاد	۳۱۴
۲۰۰۰	سٹیج پبلی کیشنز، بہاول پور۔ ستمبر	اُجٹے من کے لوگ	قدرت اللہ شہزاد	۳۱۵

قوسین، لاہور۔ ۱۹۸۳	پیکر گیلری	قرۃ العین حیدر	۳۱۶
ادبستان پبلشرز، لاہور۔ ۱۹۸۵	بقائے دوام	قمر یورش	۳۱۷
ادبستان پبلشرز، لاہور۔ ۱۹۸۹	جانے بچانے لوگ	قمر یورش	۳۱۸
پورس اکیڈمی، لاہور۔ جنوری ۱۹۹۹	یادوں کے اجالے	قمر یورش	۳۱۹
دارالشعور، لاہور۔ فروری ۲۰۰۵	یارانِ میکدہ	قمر یورش	۳۲۰
مصنف نے سبھی سے شائع کی۔ ۱۹۹۳	یادوں کے سائے	قیصر عثمانی	۳۲۱
☆	عوای عدالت	کامل القادری	۳۲۲
☆	میرے بھی صنم خانے	کامل القادری	۳۲۳
قرطاس، کراچی۔ اپریل ۲۰۰۲	ڈھونڈو گے انھیں	کبیر احمد جاسی	۳۲۴
مکتبہ المحمود، راولپنڈی۔ ۱۹۹۳	گل گفتار	کرم حیدری	۳۲۵
مکتبہ نئی آواز، دہلی۔ ۱۹۸۹	اپنی ہواؤں کی خوشبو	کشمیری لال ذاکر	۳۲۶
موڈرن پبلشنگ ہاؤس نئی دہلی۔ ۱۹۸۹	دروا آشنا چہرے	کشمیری لال ذاکر	۳۲۷
موڈرن پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۱۹۹۹	نئی صحبتوں کے سفیر	کشمیری لال ذاکر	۳۲۸
موڈرن پبلشنگ ہاؤس، دہلی۔ ۱۹۹۹	گنبد بیکری کا قلندر	کشمیری لال ذاکر	۳۲۹
ایجوکیشنل بک ہاؤس، دہلی۔ ۲۰۰۶	یاران تیز گام	کشمیری لال ذاکر	۳۳۰
جنگ پبلشرز، لاہور۔ ۱۹۹۸	جنہیں میں نے دیکھا	کوثر نیازی	۳۳۱
عالمی ٹرسٹ، دہلی۔ ۲۰۱۲	یادوں کی دستک	کیول دھیر	۳۳۲
تخلیقات، لاہور۔ اگست ۲۰۰۰	No خیزیاں	گل نوخیز اختر	۳۳۳
فضلی سنز، کراچی۔ اپریل ۲۰۰۰	شخصیات و مشاہدات	گیان چند	۳۳۴
ادارہ معارف اسلامی، لاہور۔ مارچ ۱۹۹۲	چمن میری امیدوں کا	لالہ صحرائی	۳۳۵
ادارہ معارف اسلامی، لاہور۔ (ستہ ندرارو)	نور منارہ	لالہ صحرائی	۳۳۶
مکتبہ دانیال، کراچی۔ ۱۹۹۶	تماشائے اہل قلم	لطف اللہ خان	۳۳۷
سطور پبلی کیشنز، ملتان۔ مئی ۱۹۹۸	ان سے ملیے	لطیف الزماں خاں	۳۳۸
آئینہ ادب، لاہور۔ ۱۹۸۵	جمال ہم نشین	لطیف کاشمیری	۳۳۹
مکتبہ عالیہ، لاہور۔ ۱۹۹۹	یادیں اور چہرے	لطیف مصور	۳۴۰
نیشنل بک ٹرسٹ، دہلی۔ ۱۹۸۷	مہاتما سے روپ کنورتک	کاشمی ناتھ پھکن	۳۴۱

۳۴۲	ماجد قاضی	حسن سراپا (مرقعے)	ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس، دہلی، ۲۰۱۳
۳۴۳	مالک رام	وہ صورتیں الہی	مکتبہ اردو ادب، لاہور۔ ۱۹۷۴
۳۴۴	ماہر القادری	یاد رفتگاں (حصہ اول)	حسانت اکیڈمی، لاہور۔ ۱۹۶۸
۳۴۵	ماہر القادری	یاد رفتگاں (حصہ دوم)	حسانت اکیڈمی، لاہور۔ (سنہ نثارو)
۳۴۶	مبارک مونگیری	بوجھو تو جانیں (منظوم خاکے)	مبارک مونگیری میموریل اکیڈمی، کراچی۔ ۱۹۹۴
۳۴۷	مبین مرزا	اردو کے بہترین شخصی خاکے (اول)	الہامی پبلشنگ، اسلام آباد۔ اکتوبر ۲۰۰۲
۳۴۸	مبین مرزا	اردو کے بہترین شخصی خاکے (دوم)	ایضاً
۳۴۹	مبین مرزا	اردو کے بہترین شخصی خاکے (سوم)	ایضاً
۳۵۰	مجتبیٰ حسین	نیم رخ	پاک پبلشر، کراچی۔ ۱۹۷۸
۳۵۱	مجتبیٰ حسین	آدی نامہ	حسامی بک ڈپو، حیدرآباد دکن۔ ۱۹۸۵
۳۵۲	مجتبیٰ حسین	قطع کلام	مکتبہ ہم زبان، کراچی۔ ۱۹۸۹
۳۵۳	مجتبیٰ حسین	چہرہ در چہرہ	نئی آواز، دہلی۔ دسمبر ۱۹۹۲
۳۵۴	مجتبیٰ حسین	مجتبیٰ حسین کی بہترین تحریریں (جلد دوم)	دارالنور، لاہور۔ ۲۰۰۵
۳۵۵	مجتبیٰ حسین	آپ کی تعریف	مؤڈرن پبلشنگ ہاؤس، دہلی، ۲۰۰۵
۳۵۶	مجتبیٰ حسین	مہرباں کیسے کیسے	ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس، دہلی ☆
۳۵۷	مجتبیٰ حسین	اردو شہر اردو کے لوگ	ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس، دہلی ☆
۳۵۸	مجتبیٰ حسین	ہوئے ہم دوست جس کے	ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس، دہلی ☆
۳۵۹	مجتبیٰ حسین	سو وہ بھی ہے آدی	ایجوکیشنل پبلشنگ ہاؤس، دہلی ☆
۳۶۰	محسن بھوپالی	نقد سخن	ایوان ادب، کراچی۔ مارچ ۱۹۹۸
۳۶۱	محمد اسحاق بھٹی	بزم ارجندان	مکتبہ قدوسیہ، لاہور۔ مارچ ۱۹۹۹
۳۶۲	محمد اظہر سلیم ججوکہ	کتاب دوستان	بیکن بکس، ملتان۔ ۱۹۹۲
۳۶۳	محمد ایساں اعظمی	عظمت کے نشان	اوب کدہ، اعظم گڑھ۔ ۲۰۰۵
۳۶۴	محمد امام امی، حکیم	نفوس تاثرات	انجمن ترقی اردو، بنگلور۔ ۱۹۵۸
۳۶۵	محمد ایوب قادری	کارواں رفتہ	مکتبہ اسلوب، کراچی۔ ۱۹۸۳
۳۶۶	محمد ایوب واقف	ذکر رفتگاں	قادری پریس، اعظم گڑھ۔ ۱۹۸۶
۳۶۷	محمد ثناء اللہ عمری	مجھے یاد آنے والے	مچھلی پبلم، آندھرا پردیش۔ ۱۹۹۶

عبدالحمید کھوکھر یادگار لائبریری گوجرانوالہ۔ ۱۹۹۸	نذرانہ اشک	محمد ثناء اللہ عمری	۳۶۸
پروگریسو انٹرنیشنل ایجنسی لمیٹڈ کراچی۔ ۱۹۹۲	ہم تم اور وہ	محمد حسن صفدر	۳۶۹
مکتبہ دانیال، کراچی۔ ۲۰۰۱	یادوں کے ویسے	محمد حمزہ فاروقی	۳۷۰
ایوان علم و ادب، کراچی۔ ۱۹۹۳	گہبائے خنداں	محمد ذکی الدہلوی	۳۷۱
المیزان، لاہور۔ ۲۰۰۵	بزم اشرف کے چراغ	محمد سعید	۳۷۲
علم پر سنز، ناگ پور۔ ۲۰۰۷	پنہاں چہرے	محمد شرف الدین ساحل	۳۷۳
رہبر پبلشرز، کراچی۔ نومبر ۲۰۰۷	گل	محمد عبدالمقیمت شاہر علی	۳۷۴
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ اگست ۱۹۷۰	مکرم	محمد طفیل	۳۷۵
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ اگست ۱۹۷۰	آپ	محمد طفیل	۳۷۶
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ نومبر ۱۹۷۴	معظم	محمد طفیل	۳۷۷
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ جنوری ۱۹۸۱	تختی	محمد طفیل	۳۷۸
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ ۱۹۸۳	مخدومی	محمد طفیل	۳۷۹
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ ۱۹۸۶	مکرم	محمد طفیل	۳۸۰
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ ۱۹۸۶	جناب	محمد طفیل	۳۸۱
ادارہ فروغ اردو، لاہور۔ ☆	صاحب	محمد طفیل	۳۸۲
سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور۔ ۲۰۱۰	یادیں اور باتیں	محمد کاظم	۳۸۳
مطبوعات، لاہور۔ ۱۹۸۷	ہمد یارانِ دشت	محمد کبیر خان	۳۸۴
الحمد پبلی کیشنز، لاہور۔ مئی ۱۹۹۳	چاند چہرے	محمد کبیر خان	۳۸۵
مطبوعات سندھن حیدرآباد سندھ۔ ۲۰۱۰	پہاڑ لوگ	محمد کبیر خان	۳۸۶
کویت سے شائع ہوئی ☆	بھلائے نہ گئے (منظوم خاکے)	محمد کمال اظہر	۳۸۷
بقا پرنٹرز اینڈ پبلشرز، کراچی نومبر ۱۹۹۶	کچھ یادیں	محمد مظہر بقا	۳۸۸
۱۹۸۵	چہرہ نما	محمد منصور آفاق	۳۸۹
مکتبہ فریدی، کراچی۔ مارچ ۱۹۷۹	نقوش حیات	محمد منصور کاظم	۳۹۰
الفیصل، لاہور۔ مارچ ۲۰۱۲	کرم فرما	محمد منور	۳۹۱
سندھ نیشنل اکیڈمی ٹرسٹ، حیدرآباد۔ ۲۰۰۰	جدید سندھ کے دانش ور اور عالم	محمد موسیٰ بھٹو	۳۹۲
کاروان ادب ملتان صدر۔ ۱۹۸۳		محمد نقوش	۳۹۳

۱۹۹۴ تا بندہ پہلی کیشنز، لاہور۔	جان پہچان	۳۹۴ محمد ہارون پاشا
۱۹۸۶ پیپر کنورٹنگ کارپوریشن، اسلام آباد۔	مت سہل ہمیں جانو	۳۹۵ محمود الرحمن
۱۹۷۷ گورا پبلشرز، لاہور۔	شرف ملاقات	۳۹۶ محمود علی
۱۹۶۲ کراچی۔	چند شخصیتیں چند تاثرات	۳۹۷ محی الدین قادری زور
۲۰۱۰ مطبوعات سندھن حیدرآباد سندھ۔	چنیدہ چنیدہ	۳۹۸ مرحب قاسمی
۱۹۸۱ احتزاز پہلی کیشنز، لاہور۔ فروری	ناخن کا قرض	۳۹۹ مرزا ادیب
۱۹۷۸ نظای پریس لکھنؤ۔	اویات و شخصیات	۴۰۰ مرزا جعفر حسین
۱۹۸۹ اردو اکیڈمی بہاول پور۔	مشاہیر بہاول پور	۴۰۱ مسعود حسن شہاب و بلوی
۱۹۹۳ سرکٹ ایڈورٹائزنگ، کراچی۔ اگست	حدیث دلبریں	۴۰۲ مسعود جاوید
مکتبہ الہام، بہاول پور۔ (سنہ ندارد)	ہو بہو	۴۰۳ مشہود حسن رضوی
جی سی کالج یونیورسٹی، لاہور۔ ۲۰۰۷	یا دوں کی سرگم	۴۰۴ مظفر علی سید
۱۹۸۸ مکتبہ نموشیہ، گیا، بہار، بھارت۔	ان سے ملیے	۴۰۵ مظفر گیلانی
۱۹۹۳ اوب پہلی کیشنز، دہلی۔	اکثر یا آتے ہیں	۴۰۶ مظہر امام
اساطیر، لاہور۔ جنوری ۲۰۰۶	بے نشانوں کے نشان	۴۰۷ مظہر محمود شیرانی
۲۰۱۱ القابلی کیشنز، لاہور۔	کہاں سے لاؤں انھیں	۴۰۸ مظہر محمود شیرانی
تخلیق کار پبلشرز، واپلی۔ (سنہ ندارد)	بالمشافہ	۴۰۹ معصوم مراد آبادی
۱۹۵۸ اوارہ فروغ اردو، لکھنؤ۔	جلوے	۴۱۰ معین الدین
۱۹۹۲ فضلی سنز کراچی۔	سیلف میڈ لوگ	۴۱۱ مقبول جلیس
۱۹۶۸ مکتبہ اردو ڈائجسٹ، لاہور۔ اگست	یاوشاہد	۴۱۲ مقبول جہانگیر
نسیم بک ڈپو، لاہور۔ اگست ۱۹۷۶	یارانِ نجد	۴۱۳ مقبول جہانگیر
۱۹۹۴ جنگ پبلشرز، لاہور۔ اگست	گلہائے رنگارنگ	۴۱۴ ممتاز احمد خان
۲۰۰۸ پاکستان رائٹرز گلڈ سندھ۔	تصویر خانہ	۴۱۵ ممتاز رفیق
یونیورسل بکس۔ ۱۹۸۶	اوکھے لوگ	۴۱۶ ممتاز مفتی
۱۹۹۱ فیروز سنز لاہور۔	اوراد کھے لوگ	۴۱۷ ممتاز مفتی
۱۹۹۵ فیروز سنز لاہور۔	اوکھے اولڑے	۴۱۸ ممتاز مفتی
۲۰۰۰ الفیصل، لاہور۔ ستمبر	پیاز کے پھلکے	۴۱۹ ممتاز مفتی

۱۹۸۷۔ افسر پہلی کیشنز، کراچی۔	چھپائے نہ بنے	۴۲۰۔ منظر علی خان منظر
۱۹۹۱۔ افسر پہلی کیشنز، کراچی۔	خاکہ نما	۴۲۱۔ منظر علی خان منظر
۱۹۷۹۔ بک سینٹر، راولپنڈی۔	گلابائے رنگ رنگ	۴۲۲۔ منور رؤف
۱۹۹۳۔ بک مارک، لاہور۔	پس تحریر	۴۲۳۔ منور علی ملک
۱۹۹۰۔ سنگ میل پہلی کیشنز، لاہور۔	حرف بیاں	۴۲۴۔ منیر احمد شیخ
۱۹۷۸۔ ایجوکیشنل پریس، کراچی۔	یا سب سومات	۴۲۵۔ مینا زبیری
مصنف نے کراچی سے شائع کی۔ ۱۹۸۱	نقوش کا لبحر	۴۲۶۔ مینا زبیری
۱۹۸۲۔ مارچ۔	شب چراغ	۴۲۷۔ ثار احمد علوی، حکیم (علیگ)
۲۰۰۳۔ مارچ۔	دنیا جن سے روشن ہے	۴۲۸۔ ثار احمد قریشی
۲۰۰۷۔ اپریل۔	جانے پہچانے	۴۲۹۔ نجمہ سہیل
۲۰۰۲۔ دہلی۔	چہرے	۴۳۰۔ عدا فاضلی
۲۰۰۸۔ دہلی۔	دنیامرے آگے	۴۳۱۔ عدا فاضلی
۲۰۰۲۔ جنوری۔	دیدہ بینا	۴۳۲۔ نذرا الحسن صدیقی
۱۹۸۲۔ کراچی۔	کیا قافلہ جاتا ہے	۴۳۳۔ نصر اللہ خاں
۱۹۷۹۔ سندھ، کراچی۔	جان پہچان	۴۳۴۔ نظیر صدیقی
۱۹۷۹۔ سندھ، کراچی۔	شہرت کی خاطر	۴۳۵۔ نظیر صدیقی
۲۰۰۷۔ لاہور۔	تیور	۴۳۶۔ نعمان منظور
۲۰۱۲۔ دہلی۔	کچھ دیکھئے کچھ سنے	۴۳۷۔ نند کسور و کرم
۲۰۰۲۔ کراچی۔	ادبستان	۴۳۸۔ نیر مسعود
۲۰۰۳۔ لاہور۔	خامہ خرابیاں	۴۳۹۔ وحید الرحمن خان
۲۰۰۱۔ کوئٹہ۔	برعکس	۴۴۰۔ وحید زہیر
۲۰۰۳۔ کوئٹہ۔	رمللا	۴۴۱۔ وحید زہیر
۱۹۹۲۔ لاہور۔	شام و دستاں آباد	۴۴۲۔ وزیر آغا
۱۹۹۵۔ کراچی۔	میرے بزرگ میرے ہم عصر	۴۴۳۔ وفار اشرفی
۲۰۰۳۔ سرگودھا۔	اب انہیں ڈھونڈو جہاں غریخ زبیا لے کر	۴۴۴۔ ہارون الرشید تبسم
۲۰۰۳۔ سرگودھا۔	جنہیں ہم بھول بیٹھے	۴۴۵۔ ہارون الرشید تبسم

۲۰۰۸ جنوری	فائن پبلی کیشنز، لاہور۔	خوش باشیاں	یوسف عالمگیرین	۲۴۶
☆		قامت	یوسف کامران	۲۴۷
۱۹۸۲ دسمبر	نئی آواز، جامعہ نگر، نئی دہلی۔	ذکر خیر	یوسف ناظم	۲۴۸
	مکتبہ ہم زبان، کراچی۔	زیر غور	یوسف ناظم	۲۴۹
۲۰۰۲	پیپاک پبلشنگ ہاؤس، مالگاؤں۔	علیک سلیمک	یوسف ناظم	۲۵۰
۱۹۹۳	پاکستان بکس اینڈ لٹریچر سائڈ ٹنڈز۔ لاہور۔	شناخت پریڈ	یونس بٹ	۲۵۱
۱۹۹۹ مارچ	الرزاق پبلی کیشنز، 207، لاہور۔	عکس برعکس	یونس بٹ	۲۵۲
	گورا پبلشرز، لاہور۔	غل دستہ	یونس بٹ	۲۵۳
	دوست پبلی کیشنز۔	ایک چہرہ یہ بھی ہے	یونس جاوید	۲۵۴
	سنگ میل پبلی کیشنز۔	بٹ صورتیاں	یونس جاوید	۲۵۵

خاکوں کے مجموعے جو زیر ترتیب و اشاعت ہیں:

☆ باتیں کمال کئی، کمال احمد رضوی کے تحریر کردہ شخصی خاکوں کی کتاب زیر ترتیب ہے۔ مذکورہ کتاب کی کراچی سے ۲۰۱۴ میں اشاعت متوقع ہے۔

☆ میرے محسن میرے دوست، محمد سلیمان دہلوی، دہلی سے اشاعت متوقع ہے۔

☆ راولپنڈی سے جناب نسیم سحر کی کتاب زیر اشاعت ہے۔

☆ امجد علی شاکر کی کتاب روایت، سانجھ، لاہور سے زیر اشاعت ہے۔ مذکورہ کتاب میں کل ۱۳ خاکے ہیں۔

☆ ملتان کے ادیب عباس خان کی کتاب دراز قد ہونے زیر ترتیب ہے۔

☆ امریکہ میں قیام پذیر ادیب و صحافی اکمل علی نے ۲۰۱۳ میں لاہور کے اہل قلم کے عنوان سے ایک بہت عمدہ کتاب مکمل کی تھی اور راقم کو اس کا مسودہ عنایت کیا تھا۔ مذکورہ کتاب لاہور سے شائع ہونی تھی جو تا دم تحریر بوجہ شائع نہ ہو سکی ہے۔ اکمل صاحب نے ۸ مئی ۲۰۱۴ کو راقم الحروف کو بذریعہ برقی پیغام یہ اجازت دی کہ وہ مذکورہ مسودے کو انٹرنیٹ پر شائع کر سکتا ہے۔ لاہور کے اہل قلم میں فیض، منٹو، استاد دامن، اے حمید، سید عبداللہ، خدیجہ مستور، عارف عبدالستین، عدم، ایوب رومانی، قتیل شفائی، حبیب جالب، حمید اختر، منیر نیازی، احمد راہی، احسان دانش وغیرہ کے خاکے شامل ہیں۔

پس نوشت:

الایام کے گزشتہ شمارے میں راقم کی مرتب کردہ اردو کی خودنوشت آپ بیتیوں کی فہرست شائع ہوئی تھی۔ راقم کے چند اہل علم احباب (پروفیسر امجد علی شاکر، جناب خادم علی ہاشمی، جناب سید معراج جامی وغیرہ) نے مذکورہ فہرست میں چند اغلاط کی نشان دہی کی ہے جن کا تذکرہ یہاں کیا جا رہا ہے کہ ریکارڈ درست رہ سکے۔

☆ نمبر شمارہ ۷ پر افضل حق کی زندگی کو حذف کر دیا جائے۔

☆ ۶۷ پر سرور زئی کی موطن کشیرہ کو حذف کر دیا جائے۔

☆ ۵۵۱ پر قمریوش کی یادوں کے اجالے آپ بیتی نہیں ہے، ہوا سے حذف کر دیا جائے۔

☆ ۱۸۱ پر جی اے اصغر (ڈاکٹر) کی خودنوشت کا درست نام سرگزشت ہے۔

مذکورہ فہرست کی اشاعت کے بعد راقم کے علم میں چند مزید خودنوشتوں کے نام آئے جنہیں یہاں درج کیا جا رہا ہے:

☆ سید قمر الحسن کی جن سے الفت تھی بہت (کتابی دنیا، دہلی، ۲۰۱۳ء)

☆ نکلیل بدایونی کی میری زندگی (دبستان بدایوں، کراچی، جنوری ۲۰۱۳ء)

☆ جیتندریلو کی دیکھو ہم نے کیسے بسر کی (قلم پبلی کیشنز، ممبئی، ۲۰۱۳ء)

☆ آغا سہیل کی خاک کے پردے۔ حصہ دوم (لاہور، ۲۰۱۳ء)

☆ اشتیاق احمد کی میری کھانی (اٹلانٹس پبلی کیشنز، کراچی، ۲۰۱۳ء)

☆ عظمیٰ گیلانی کی جو ہم پہ گزری (ق پبلی کیشنز، ڈیرہ اسماعیل خان، ۲۰۱۳ء)

☆ شاہد حسین کی خواب لے لو خواب (سوانحی مضامین پر مشتمل یہ کتاب مکتبہ وانیال، کراچی سے ۲۰۱۳ء میں شائع ہوئی)

☆ قمر مرزا کی گزری ہے اپنی عمر تلاطم کی گو د میں (لاہوری پبلی کیشنز، بیورو، ۲۰۱۲ء)

☆ آغا شرف علی کی کچھ تو لکھنے کہ لوگ کہتے ہیں (جموں، ۲۰۱۰ء)

☆ اوپندر تاتھ اشک کی میری افسانہ نویسی کے چالیس برس (اہم سوانحی تذکروں سے مزین یہ کتاب نیا ادارہ،

الہ آباد سے ۱۹۸۸ء میں شائع ہوئی)

☆ خورشید کمال عزیز کی وہ حوادث آشنا (الفیصل لاہور، ۱۹۹۷ء)

☆ ڈاکٹر سید سلطان محمود حسین کی ۵۰ سال کے شب و روز (اظہار سنز، لاہور، ۲۰۱۳ء)

☆ شیخ عبدالفقور کی سبزہ بیگانہ (اہم سوانحی تذکروں سے مزین یہ کتاب جاوید عزیز نے ۱۹۷۷ء میں کراچی سے شائع کی)

☆ شیخ محمد عبداللہ ڈیو کیٹ کی مشاہدات و تاثرات (فیمیل ایجوکیشن اینڈ سٹڈیز، علی گڑھ، ۱۹۶۹ء)

☆ صادق الخیری کی مری زندگی افسانہ (مصنف نے ۱۹۸۶ء میں کراچی سے شائع کی)

- ☆ مبشر علی صدیقی کی ایک معلم کی خود گزشت (سلیم مبشر اردو سوسائٹی، بدایوں، ۱۹۸۰ء)
- ☆ محمد سعید خان کی بازیچہ بالغان (مکتبہ المنیر، کراچی۔ ۲۰۰۶ء)
- ☆ مولانا محمد منظور نعمانی کی تحدیث نعمت (الفرقان بک ڈپو، لکھنؤ۔ ۱۹۹۷ء)
- ☆ محمد یوسف چودھری کی نقش بر آب (طاہر پبلی کیشنز، آزاد کشمیر، ۲۰۰۵ء)
- ☆ نگہت فاطمہ کی اونچی نیچی لہریں (کراچی، ۲۰۰۸ء)
- ☆ الحاج شمیم الدین کی یادوں کے دیے۔ حصہ دوم (کراچی، ۲۰۱۲ء)

